

“भारतमां वेपार अने वाणिज्यनो इतिहास”

Prof. Ransinhbhai G. Nisarta

Associate Professor

Mo.: 9638481013

ransinhnisarta@Gmail.Com

Smt. A.P. Patel Arts And Late Shree N.P. Patel Commerce College, Naroda, Ahmedabad.

तारण

वाणिज्य, आ दरेक व्यक्तिना जिवननुं आवश्यक पासुं रह्युं छे. वाणिज्यनो इतिहास पृथ्वी पर मानव जातिना उत्क्रांतिनो छे. आ बहुं विनिमय प्रणालीथी शुरु शयुं ज्यां आपो अने लो नीति हती. जेम जेम मानवजाते सिस्टममां छटकबारीयो विकसाववानुं शुरु कर्युं, तेम धीमे धीमे परंतु सतत जटिलताओ वधवा लागी. वाणिज्यिक पासाओ लोकोना जिवनमां धणी सुसंगतता मेणववा लाग्या. लोकोअे पोतानी जातने भौगोलिक रीते विभाजित करवानुं शुरु कर्युं अने बे अलग-अलग भौगोलिक प्रदेशो वर्ये विनिमय करवानुं शुरु कर्युं अने ज्यारे विभाजन करवामां आव्युं त्यारे, व्यवसायिक प्रवृत्तियो केवी रीते हाथ धरवामां आवे ते अंगेना विचारोमां तझावतो शुरु थया. ज्यारे थोडा अेकबीजा साथे विरोधाभासी हता, त्यारे सरण व्यापारी प्रवृत्तियो सुनिश्चित करवा माटे समान रेभाओ पर दोरवामां आव्या हता. आवी वाणिज्यिक प्रवृत्तियोअे धीमे धीमे भौगोलिक देशोनी अर्थव्यवस्थाओ बनाववानुं शुरु कर्युं, अर्थशास्त्रीओ जेमले तेमना सिद्धांतो साथे अर्थतंत्रने यलाववानी रीतने व्याख्यायित करी, संप्या वधी. आ पेपर विविध समयमर्यादांमां वाणिज्य अने आर्थिक प्रवृत्तियो पर भारतीय अने पश्चिमी देशना अर्थशास्त्रीओ वर्ये उद्भवता विचारो वर्ये तझावत अने समानता दर्शावे छे.

मुख्य शब्दो: परिप्रेक्ष्य, वाणिज्य, तझावतो, समानताओ, अर्थशास्त्रना विचारो

प्रस्तावना

भारतीय वाणिज्य अने अर्थशास्त्रनो इतिहासः कौटिल्यना युगथी भारतीय वेपार अने वाणिज्यने नोधपात्र महत्व मळ्युं जेले अर्थशास्त्र अने राजनीति विशे वात करता अेक "अर्थशास्त्र" लभ्युं. पाछणथी, मुघल वंशे भारत पर शासन कर्युं अने अकबर, तुघलुक जेवा विविध सम्राटोअे भारतना अर्थशास्त्र पर नियंत्रण मेणव्युं. भारते, तेनी स्वतंत्रता तरक, गांधीवादी अर्थशास्त्र पण जेयुं. जो के, गांधी पोते अर्थशास्त्री नहोता, तेमले मीठाना भाव घटाडवामां नोधपात्र भूमिका भजवी हती अने स्वदेशी उत्पादनोने आंतरिक रीते वधु आवक ठापी करवा अने ब्रिटिश लोकोने करना स्वरूपमां भारतीय नाणां स्वदेशमां ट्रान्सडर करवाथी टाणवा माटे प्रोत्साहित कर्या हता. स्वतंत्रता पछी पण भारते विविध मोडेलो जेया जेम के महानबीनुं मोडेल अने धणा बधा (दासगुप्ता, 1993). अेवुं मानवामां आवे छे के ग्रीक, रोमन अने याधनीज जेवी तमाम संस्कृतियोमां भारतीय संस्कृतिनी डिलसूडी वधु समृद्ध अने आधुनिक समयना वेपार वाणिज्य अने उद्योगने अनुरूप हती (राणा, 2013).

पश्चिमी वाणिज्य अने अर्थशास्त्रनो इतिहासः ओट्टोमन साम्राज्यनी श्रेष्ठ स्थितिने कारले संशोधको भारत अने अमेरिका जेवा देशोमां जवा माटे भुल्या. जो के, वेपार अने वाणिज्य मात्र 13मी अने 14मी सदीनी वर्ये ज प्रासंगिकता प्राप्त करवानुं शुरु कर्युं. पश्चिमी संस्कृतिने मुख्यत्वे 1290 थी 1348 (बाउन्डलेस, 2018) दरमियान महान दुष्काण अने काला मृत्यु द्वारा इटको पडयो हतो. प्राचीन सम्राटोथी लधने बीजा विश्वयुद्ध सुधीना युद्धो दरमियान पण वेपार थयो हतो अने बीजा विश्वयुद्ध पछी तरत ज, पश्चिमी विश्वनी अर्थव्यवस्थाओअे 1946मां वेपार अवरोधोने रोकवा माटे ब्रेटोन वूडस सिस्टमनो निर्णय लीधो हतो अने युरोपमां 1947मां वेपार अने टेरिड पर सामान्य करार, 1957मां युरोपियन इकोनोमिक कोम्युनिटी (E.E.C.) अने 1960मां युरोपियन डी ट्रेड अेसोसिएशन (FEAT) (रश्टन, 2004) नी स्थापना थध

हती.

मेथोडोलोजिकल अबिगम

वर्तमान लेख वैचारिक छे अने अगाऊ करवामां आवेला अन्य विविध संशोधनोमांथी तेनो सार मेणवे छे. आम, साहित्यनी समीक्षा तड़ावतो अने समानताओने दोरवामां मुख्य भूमिका लजवे छे. साहित्यनी समीक्षाओ सैद्धांतिक विभावनओ भावि अवकाश अने वर्तमान स्रोतो पर विचार आपे छे (यंदन आर होनावर, 2020).

साहित्यनी समीक्षा:

कोष्टक 1: परिप्रेक्ष्य

श्रेणी	अर्थशास्त्रीओ	पुस्तक/लेखनं शीर्षक	परिप्रेक्ष्य
भारतीय	कौटिल्य	अर्थशास्त्र	केटलाक डिस्साओमां, अर्थनो अर्थ वैविध्यसभर छे, जेम के लौतिक सुभाकारी, आञ्जविका अने वेपार अने वाणिज्यमां राष्ट्रोनी संपत्ति. ("ध अर्थशास्त्र," 2010)
पश्चिमी	अेडम स्मिथ	राष्ट्रोनी संपत्ति	व्यस्त मानव ज्जवन अेवी कोए वस्तु द्वारा हस्तक्षेप करे छे जे प्रगतिमां महत्वपूर्ण भूमिका लजवे छे, अने ते कंईक अद्रश्य हाथ तरीके ओणभाय छे ("ध वेल्थ ओइ नेशनस," 2010)
भारतीय	तिरुवल्लुवर	तिरुक्कुरल	राष्ट्रोनी आर्थिक स्थितिनुं मुख्य कारण वरसाए छे. जेम वरसाएने कारणे पाक उगे छे अने मएए करे छे तेम वरसाए अर्थतंत्रने नष्ट पए करे छे (येन्ड्रोयापेरुमल, 2010)
पश्चिमी	डेविड रिकार्डो	डेविड रिकार्डोना कार्यो	डेविड रिकार्डो मानता हता के बजारमां मजूरीनी किंमत कंईपए निर्वाह करतां उपर अथवा नीये हशे अने ते बजार किंमत पाछी भेंची लेशे ("ध वर्क्स ओइ डेविड रिकार्डो," 2010)
भारतीय	दादाभाई नवरोज्ज	गरीबी अने बिन-ब्रिटीश शासन	संपत्तिनो नाश आंतरिक परिबणोने कारणे नथी परंतु संस्थानवादी शासनने कारणे थाय छे (दादाभाई नवरोज्ज, 2015)
पश्चिमी	कार्ल मार्क्स	कार्ल मार्क्स पसंए करेला लभाएओ	कोई वस्तुनुं मूल्य तेना पर भर्यवामां आवेला मजूर कलाकोना सीधा प्रमाणसर होय छे ("कार्ल मार्क्स," 2010)
भारतीय	डॉ. मनमोहन सिंह	भारतना आर्थिक सुधार अने विकास: निबंधी मनमोहन सिंह माटे, बीज्ज आवृत्ति	मनमोहन सिंह तत्कालीन नाणामंत्री मानता हता के वैश्विक जईने वर्तमान अर्थतंत्रने उदार बनाववुं अने भानगीकरण करवुं. सरकारी होल्डिंग्स कटोकटीमांथी भारतने सुधारशे. (ईशर ज्ज अहलुवालिया, 2012)
पश्चिमी	मार्क स्काउसेन	आधुनिक अर्थशास्त्रनुं निर्माण: ज्जवन अने महान विचारकोना विचारो	विकासशील विश्वनो विकास मुक्त वेपार अने भानगीकरण अने बिनराष्ट्रीयकरणने कारणे थयो छे

<https://www.gapbhasha.org/>

			(स्काउसेन, એમ. 2016)

સમાનતાઓ:

અર્થશાસ્ત્રના જરૂરી પાયાને સ્પષ્ટપણે સમજો, જોકે પશ્ચિમી અર્થશાસ્ત્રીઓ ભારતીય અર્થશાસ્ત્રીઓ કરતાં ઘણા પાછળથી આવ્યા હતા, અર્થતંત્રની વ્યાખ્યાઓ મેળ ખાતી હતી કારણ કે કૌટિલ્ય અને એડમ સ્મિથે અર્થતંત્રનો સંક્ષિપ્ત અર્થમાં રાષ્ટ્રોની સંપત્તિ કહેવાનો પ્રચાર કર્યો હતો. જો કે, ચાલતી અર્થવ્યવસ્થામાં પ્રેરક બળ અને માંગ નિર્માણ વચ્ચે ઘણા મતભેદો છે. બંને વિચારોના અર્થશાસ્ત્રીઓ સહમત છે કે આધુનિક સમયનું અર્થતંત્ર બિનરાષ્ટ્રીયકરણ અને ફ્રી ટ્રેડ પર ચાલે છે.

તફાવતો:

કૌટિલ્ય અને એડમ સ્મિથ અર્થતંત્ર અંગે સમાન વિચારો ધરાવતા હતા, પરંતુ અર્થવ્યવસ્થાની તેમની વ્યાખ્યાઓનું વિશિષ્ટ પરિબળ એ છે કે એક તરફ, કૌટિલ્ય વેપાર વાણિજ્ય અને અર્થતંત્રને ચલાવતા દરેક પરિબળને સમજાવવામાં ઊંડા ઉત્તરે છે અને બીજી તરફ એડમ સ્મિથ ચપલ વ્યાખ્યા સાથે આગળ વધે છે. તિરુવલ્લુવર અને ડેવિડ રિકાર્ડોની ઉંમરે ભારત હજુ પણ તેમની આજીવિકા તરીકે ખેતી પર નિર્ભર હતું જ્યાં પશ્ચિમી વિશ્વએ ઉત્પાદન અને ઉદ્યોગો શરૂ કર્યા હતા. આમ, તેમના વિચારો કોઈપણ સમયે એકરૂપ થતા નથી. દાદાભાઈ નવરોજી જેવા અર્થશાસ્ત્રીઓએ ભારતીય અર્થતંત્ર કેવું હોવું જોઈએ અને પશ્ચિમી (બ્રિટિશ) ભારતીય અર્થતંત્રને ડહોળવાને કારણે કેવું હતું તે અંગેના તેમના પ્રાથમિક વિચાર વચ્ચે સ્પષ્ટ તફાવત હતો.

નિષ્કર્ષ

બે વિચારોની શાળાઓ વચ્ચે તફાવતો અને સમાનતાઓનો મોટો સમૂહ છે, વર્તમાન વૈચારિક પેપર સમાન સમયગાળાના કેટલાક સારા અર્થશાસ્ત્રીઓનું વિશ્લેષણ કરે છે અને તેમના વિચારો વચ્ચે સમાનતા અને તફાવતો દોરે છે. વિચારો વચ્ચે તફાવત હોવા છતાં, તમામ અર્થશાસ્ત્રીઓનો અંતિમ એજન્ડા એ જ રહ્યો છે એટલે કે સિક્કાંતો અને વ્યવહારો સૂચવવા જે અર્થતંત્રને ફરી ભરશે અથવા અર્થતંત્રને વર્તમાન ગતિએ ચાલુ રાખશે. ઇતિહાસ અને આવા અર્થશાસ્ત્રીઓના પ્રયત્નોએ અર્થશાસ્ત્રમાં ભાવિ અભ્યાસ માટે મજબૂત પાથો નાખ્યો છે અને વેપાર, વાણિજ્ય અને અર્થશાસ્ત્રના વર્તમાન પરિપ્રેક્ષ્યનું વિશ્લેષણ અને સુધારણા કરવાનો માર્ગ મોકળો કર્યો છે.

સંદર્ભો

- [1] દાસગુપ્તા, એ.કે. (1993). ભારતીય આર્થિક વિચારનો ઇતિહાસ. લંડન: રૂટલેજ.
- [2] અર્થશાસ્ત્ર, (2010). ગૂગલ બુક્સ વેબસાઇટ પરથી મેળવેલ.
- [3] કાર્લ માર્ક્સ. (2010). ગૂગલ બુક્સ વેબસાઇટ પરથી મેળવેલ.
- [4] ચેન્ડ્રીયાપેરુમલ, સી. (2010). અર્થશાસ્ત્ર અને ભારતીય આર્થિક વિચારના પ્રથમ કાયદા - શિરુક્કુરલ.
- [5] ધ વેલ્થ ઓફ નેશન્સ. (2010). ગૂગલ બુક્સ વેબસાઇટ પરથી મેળવેલ.
- [6] ઈશર જજ અહલુવાલિયા. (2012). ભારતના આર્થિક સુધારા અને વિકાસ: મનમોહન સિંઘ માટે નિબંધો.
- [7] રાણા, ડી. એસ. (2013). પ્રાચીન ભારતીય આર્થિક વિચારમાં વાણિજ્યની ધારણા. મેનેજમેન્ટ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સમાં એડવાન્સ રિસર્ચનું ઇન્ટરનેશનલ જર્નલ, 228-229.
- [8] દાદાભાઈ નવરોજી. (2015). ભારતમાં ગરીબી અને બિન-બ્રિટીશ શાસન.
- [9] સ્કાઉસેન, એમ. (2016). આધુનિક અર્થશાસ્ત્રનું નિર્માણ: મહાન વિચારકોના જીવન અને વિચારો: રૂટલેજ.
- [10] બાઉન્ડલેસ, (2018). બાઉન્ડલેસ વિશ્વ ઇતિહાસ. ન્યુયોર્ક: સની પ્રેસ.
- [11] ચંદન આર હોનાવર, કે.બી. (2020). લીડરશીપ કોમ્યુનિકેશનમાં ફેમિંગની એપ્લિકેશન: એક પદ્ધતિસરની સમીક્ષા

अने संशोधन कार्यसूचि (11 आवृत्ति, वोल्युम 7). बेंगलोर, कर्णाटक, भारत: इंटरनेशनल जर्नल ओफ़ अेन्जिनियरिंग
टेक्नोलोज़स अेन्ड मेनेजमेन्ट रिसर्च.
[12] वेतन सिद्धांत, अर्थशास्त्र, ब्रिटानिका (2020). अेनसायक्लोपीडिया ब्रिटानिकामां.